

**КУРДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ  
У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ІРАКУ  
В XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.**

**Ямпольська Л. М.**

**ВСТУП**

Курдська проблема складна і багатоаспектна за своєю сутністю. Її виникнення та розвиток історично сформовані комплексом суперечностей локального, регіонального і міжнародного рівнів, що й обумовило її надзвичайну складність та істотні перешкоди, що постають на шляху її вирішення. Одним із найважливіших аспектів курдського питання є роздільність курдського етносу, що проживає сьогодні в суміжних державах – Туреччині (Північно-Західний Курдистан), Ірані (Східний Курдистан), Іраку (Південний Курдистан) та Сирії (Південно-Західний Курдистан). Курди живуть також за межами своєї етнічної території: у країнах Арабського Сходу, Центральної Азії, Кавказу, Західної Європи.

Курдський етнос сформувався в процесі тривалої етнічної консолідації та інтеграції різноманітних елементів: він є синтезом стародавньої автохтонної основи з переважно індо-арійською (переважно іранською), а також семітською (асирійською, араміїською, арабською) складовими. Курдська мова близька до перської. Загальна чисельність курдів, з огляду на відсутність переписів населення курдофонних регіонів, станом на сьогодні має лише приблизний оціночний характер і коливається від 20 до 30 і навіть 40 млн. осіб<sup>1</sup>.

Розвиток країн Близького Сходу в міжвоєнний період, а особливо після Другої світової війни, відзначився активізацією національних рухів з яскраво вираженими етнічною та конфесійною складовими. Основними причинами конфліктогенності на «фронтірних просторах» (серед яких можна розглядати і етнічну територію Курдистану) стали етнонаціоналізм і штучна вестернізація, що супроводжувалися появою авторитарних режимів після колапсу світових імперій. Вірус етнонаціоналізму виступав у «прикордонних» суспільствах водночас як ідеологія та політичний рух етнічних меншин, переслідуючи основні

---

<sup>1</sup> Наджат С. Відносини між Іракським Курдистаном та Іраком у другому десятилітті XXI століття: пошук оптимальної моделі співіснування. *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 103.

завдання: право на територію, забезпечення автономії та самоврядування, визнання статусу своєї культури як рівної з загальнодержавною<sup>2</sup>. Курдизм (курдський національний рух) у Туреччині, Іраку, Ірані, Сирії був яскравим проявом зазначених процесів. Його внутрішня суперечливість, зовнішньополітична різновекторність представлені у військово-політичній діяльності національного лідера Іракського Курдистану Мустафи Барзані (1903–1979)<sup>3</sup>.

Наукову актуальність курдської проблеми доповнює її суспільно-політичний вимір. Курдський національний рух на ґрунті світських та антиісламістських позицій (міжнародний альянс для боротьби з Ісламською Державою донедавна активно використовував курдський фактор у військових операціях в іракському Мосулі, сирійській Ер-Ракка) продовжив боротьбу за самовизначення: від партикулярного напрямку до створення передумов загальнонаціональної консолідації.

Аналізуючи проблему курдського національного руху на Близькому Сході в цілому і в Іракському Курдистані зокрема, слід зробити акцент на його інтегральному характері (інтегральний у значенні «нерозривно пов'язаний, суцільний, єдиний») у сучасній зарубіжній історіографії, зокрема в працях учених англomовного світу (Бенедикт Андерсон<sup>4</sup>, Мартін ван Брюїнесен<sup>5</sup>, Мішель Гюнтер<sup>6</sup>, Наталі Деніз<sup>7</sup>, Майкл Хрох<sup>8</sup>),

---

<sup>2</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 122 (7). С. 153.

<sup>3</sup> Ямпольська Л. М., Абдулкадер Ардалан Латіф. Особистість Мустафи Барзані у партикулярному та інтегральному вимірі курдського національного руху. *Питання сходознавства в Україні*: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (28 березня 2019 р.) / ХНПУ імені Г. С. Сковороди; ХНУ імені В. Н. Каразіна. Харків, 2019. С. 302.

<sup>4</sup> Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. URL: [https://sisphd.wikispaces.com/file/view/Benedict\\_Anderson\\_Imagined\\_Communities.pdf](https://sisphd.wikispaces.com/file/view/Benedict_Anderson_Imagined_Communities.pdf)

<sup>5</sup> Bruinessen van M. *Kurds and Identity Politics*. URL: [http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen\\_Kurds\\_and\\_the\\_City.pdf](http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Kurds_and_the_City.pdf)

<sup>6</sup> Gunter M. The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq. *Kufa Review*. Winter 2013. № 2. Issue 1. URL: [http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa\\_Review/article/viewFile/26/pdf\\_19](http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa_Review/article/viewFile/26/pdf_19)

<sup>7</sup> Denise N. *The Kurds and the State. Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran*. N. Y.: Syracuse University Press, 2005. 264 p.

<sup>8</sup> Hroch M. From National Movement to the Fully Forward Nation. *New Left Review*. I/198, March–April 1993. P. 3–20. URL: <https://newleftreview.org/I/198/miroslav-hroch-from-national-movement-to-the-fully-formed-nation>

арабського світу (Азіз Ахмад Махір<sup>9</sup>, Ахмед Мохаммад<sup>10</sup>), а також дослідників пострадянського простору (М. С. Лазарев<sup>11</sup>, І. А. Смирнова<sup>12</sup>, Н. В. Степанова<sup>13</sup>). В основу праць цієї групи вчених покладено концептуальний контекст “imagined community” («уявного суспільства»), що створюється завдяки діяльності міжнародних організацій із вирішення курдської проблеми, ролі сучасних ЗМІ, картографічних установ, які генерують ідею «Великого Курдистану» та державотворчі процеси, пов’язані з курдською нацією<sup>14</sup>.

Інша група вчених, зокрема представники російських наукових курдознавчих шкіл, відстоюють позиції партикуляризму в курдському національному русі (О. І. Жигалина<sup>15</sup>, С. М. Іванов<sup>16</sup>, Г. І. Мирський<sup>17</sup>, М. А. Сапронова<sup>18</sup> та ін.). Так, С. М. Іванов, представник Інституту сходознавства РАН, зазначає, що «курдська проблема буде вирішуватися не в глобальному або регіональному масштабі, а диференційовано та поетапно, в межах держав, де курди проживають компактно і визнані національними меншинами... Загроза відокремлення курдських ареалів на сьогоднішній час малоімовірна, а

---

<sup>9</sup> Mahir A. Aziz. The Kurds of Iraq: Ethnonationalism and National Identity in Iraqi Kurdistan. URL: [http://www.peace.ax/images/Silke\\_Jungbluth\\_Working\\_Paper\\_Kurdistan\\_FINAL.pdf](http://www.peace.ax/images/Silke_Jungbluth_Working_Paper_Kurdistan_FINAL.pdf)

<sup>10</sup> Mohammad V. A. Ahmed. Iraqi Kurds and Nation-Building. URL: [http://csis.org/files/publication/140105\\_Iraq\\_Book\\_AHC.pdf](http://csis.org/files/publication/140105_Iraq_Book_AHC.pdf)

<sup>11</sup> Лазарев М. С. Категории курдской истории. *Лазаревские чтения*. Вып 1. М., 2012. С. 67–95.

<sup>12</sup> Смирнова И. А. Курды: судьбы, культура, язык. *Новый Курдистан*. 1999. № 1–2 (18–19). С. 23–29.

<sup>13</sup> Степанова Н. В. Проблема курдов в Ираке. *Этносы и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие* / Под ред. А. В. Торкунова; сост. В. Я. Белокрыцкий, М. А. Сапронова. М. : МГИМО МИД РФ, 2005. С. 168–220.

<sup>14</sup> Жигалина О. И. Эволюция курдского национального движения в странах Западной Азии. Государство, общество, международные отношения на мусульманском Востоке (Афганистан, Иран, Пакистан, Турция, этнический Курдистан, соседние мусульманские районы). М. : ИВ РАН, Крафт+, 2014. С. 267.

<sup>15</sup> Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века : сб. статей / Ин-т востоковедения РАН; Ин-т Дальнего Востока РАН; отв. ред. О. И. Жигалина. М. : ИВ РАН, 2006. 341 с.

<sup>16</sup> Иванов С. М. Иракский Курдистан на современном этапе (1991–2011 гг.): монография. М. : ИМЭМО РАН, 2011. 86 с.

<sup>17</sup> Мирский Г. И. Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфликты. М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. 163 с.

<sup>18</sup> Сапронова М. А. Иракская конституция в прошлом и настоящем (Из истории конституционного развития Ирака). М. : Институт Ближнего Востока, 2006. 196 с. ; Сапронова М. А. Проблема Киркука в отношениях федеральных властей Ирака и Иракского Курдистана. *Курдский фактор в региональной геополитике: Материалы «круглого стола» в ИМЭМО РАН, 11.03.2015 г.*, под ред. А. Г. Арбатова. М. : ИМЭМО РАН, 2015. С. 28–38.

створення Великого Курдистану є проектом далекого майбутнього»<sup>19</sup>. В сучасній українській орієнталістиці лише деякі вчені на рівні окремих праць<sup>20</sup> займаються історією іракського курдизму.

Партикулярним тенденціям сучасне курдознавство приділяє незначну увагу, що звужує розуміння курдського націоналізму. Термін «*партикуляризм*» (з лат. *particularis* – частковий, окремішний) має кілька інтерпретацій: 1) відстоювання окремими соціальними, етнічними, релігійними групами в державі своїх власних інтересів всупереч інтересам всієї спільноти або держави в цілому; 2) сепаратизм (з лат. *separatus* – відокремлення) – політика і практика відокремлення, відділення частини території держави (сецесія) з метою створення суверенної держави, дезінтеграції країни, переходу до складу іншої держави (іредентизм) чи набуття статусу широкої автономії; пропаганда стану культурного, етнічного, племінного, релігійного, расового, національного або гендерного відокремлення від більш компактної групи<sup>21</sup>.

Завдання нашого дослідження – визначити сутність курдської проблеми на Близькому Сході, проаналізувати основні етапи та специфіку курдського національного руху в контексті державотворчих процесів Іраку в ХХ – на початку ХХІ ст., визначити основні вектори

---

<sup>19</sup> Иванов С. М. Иракский Курдистан на современном этапе (1991–2011 гг.): монография. М. : ИМЭМО РАН, 2011. С. 78.

<sup>20</sup> Ямпольська Л. М. Військові формування пешмерга в Іракському Курдистані (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *International scientific conference “Scholarly disputes in philosophy, sociology, political science, and history amidst globalization and digitalization”*: conference proceedings (December 28–29, 2021. Venice, Italy). Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. Р. 46–50. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-181-7-11>; Ямпольська Л. М. Іслам і сучасний світ : навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. 190 с.; Ямпольська Л. М. Курдська автономія в Ірані: до питання про створення Мехабадської республіки. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського* : матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 21 грудня 2021 р. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 200–202; Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 147 (№ 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 170–177; Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 122 (7). С. 153–158; Ямпольська Л. М., Абдулкадер Ардалан Лагіф. Особистість Мустафи Барзані у партикулярному та інтегральному вимірі курдського національного руху. *Питання сходознавства в Україні* : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (28 березня 2019 р.) / ХНПУ імені Г. С. Сковороди; ХНУ імені В. Н. Каразіна. Харків, 2019. С. 302–307.

<sup>21</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 147 (№ 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 170.

військово-політичної діяльності одного з лідерів курдського націоналізму Мустафи Барзані (1903–1979), дати оцінку його ролі в розвитку курдизму на Близькому Сході, а також проаналізувати «проблему Кіркуку» в процесах державотворення Іракського Курдистану.

### **1. Курдська проблема на Близькому Сході: історичний нарис**

Етнічний Курдистан (курд. *Kurdistan* – «країна курдів») – історична область у Південно-Західній Азії, що займає суміжні території на південному сході Туреччини, північному заході Ірану, півночі Іраку та Сирії, в яких курди складають відносно більшість населення. Загальна площа етнічного Курдистану – близько 450 тис. км<sup>2</sup>: понад 200 тис. км<sup>2</sup> входить до складу сучасної Туреччини (Північний і Західний Курдистан – 47% курдів); понад 160 тис. км<sup>2</sup> – Ірану (Східний Курдистан – 32% курдів); до 75 тис. км<sup>2</sup> – Іраку (Південний Курдистан – 16% курдів); 15 тис. км<sup>2</sup> – Сирії (Південно-Західний Курдистан – 5% курдів). На нинішньому етапі курди – одна з найбільших етнічних груп у світі (близько 40 млн. осіб), позбавлена прав на національно-культурну та політичну автономію в державах із компактним проживанням її представників<sup>22</sup>.

Сучасний етнічний Курдистан не має географічної, економічної, культурної, мовної та релігійної гомогенності. Курдський націоналізм і процес національного формування курдів здійснюється в кожному курдському ареалі їхнього проживання (Туреччини, Іраку, Ірану, Сирії) відповідно до специфіки цих держав, що підкреслює його локальність і партикуляризм<sup>23</sup>. Цей фактор ускладнює процес консолідації курдів на державному і регіональному рівнях. У конфесійному відношенні етнічний Курдистан, незважаючи на перевагу ортодоксального суннізму, «представляє неоднорідну картину, в яку вкраплені шиїзм, езідизм, дервішські ордени (кадірійя, накшбандійя), очолювані авторитетними шейхами з сепаратистськими нахилами». Проте курдський націоналізм має «яскраво виражений етнічний характер, а ісламський субстрат не посягає на його національну своєрідність»<sup>24</sup>.

Курдські райони Туреччини, Ірану, Іраку та Сирії відрізняються більш низьким рівнем розвитку економіки, організації суспільства, а

---

<sup>22</sup> Ямпольська Л. М. Іслам і сучасний світ : навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 106.

<sup>23</sup> Жигалина О. И. Эволюция курдского национального движения в странах Западной Азии. Государство, общество, международные отношения на мусульманском Востоке (Афганистан, Иран, Пакистан, Турция, этнический Курдистан, соседние мусульманские районы). М. : ИВ РАН, Крафт+, 2014. С. 273.

<sup>24</sup> Denise N. The Kurds and the State. Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran. N. Y.: Syracuse University Press, 2005. P. 68.

також культури порівняно з цими країнами, в цілому, і з їх найбільш розвинутими районами. Соціальна організація курдофонних регіонів часто зберігає архаїчні риси з пережитками родоплемінних відносин, проте на даний час в курдському соціумі йде швидке розмивання традиційних соціальних форм. Навіть у порівняно відсталих районах Курдистану спостерігається соціально-економічний прогрес, послаблюються економічні позиції та політичний вплив курдської світської і духовної верхівки, зміцнюються позиції торговельної та промислової буржуазії, робітничого стану.

Модернізаційні зміни в курдському суспільстві створили підґрунтя для становлення курдського націоналізму як ідеології та суспільно-політичного руху. Пережитки традиційних соціальних форм, які ще й досі зберігаються в курдофонних регіонах, гальмують процес модернізації курдського суспільства. Традиційна еліта сучасного Курдистану, що складається з вихідців племінних кіл, клерикальних елементів, великих землевласників, дотепер володіє помітним економічним і особливо політичним та ідейним впливом. Однак серед сучасних курдських лідерів є чимало діячів лівого крила: саме вони тримають лідерство в суспільно-політичній палітрі курдського суспільства<sup>25</sup>. Проте на соціальних відносинах продовжує позначатися вплив архаїчних традицій, таких як релігійна ворожнеча, племінний партикуляризм, місництво, станові й династичні забобони, вождизм, які породжують такі негативні явища в суспільстві, як політична нестабільність і кланові протистояння.

Загальна відсталість і пережитки домодерного суспільства в значній мірі є похідними архаїчного й малопродуктивного економічного базису: прийшло до занепаду кочове скотарство з сезонними кочуваннями – основа традиційної економіки сільського населення, а інтенсивні методи ведення сільськогосподарського виробництва «прищеплюються» через силу. Промисловість та інфраструктура в сучасному Курдистані недостатньо розвинені і не сприяють створенню належної кількості робочих місць для зубожілих селян, ремісників і дрібних торговців. Курди, позбавлені засобів існування, мігрують до столичних мегаполісів розвинених районів країн, де вони проживають, а також за кордон, і є переважно некваліфікованою робочою силою<sup>26</sup>.

---

<sup>25</sup> Ямпольська Л. М. Іслам і сучасний світ: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 107.

<sup>26</sup> Gunter M. The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq. *Kufa Review*. Winter 2013. № 2. Issue 1. URL: [http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa\\_Review/article/viewFile/26/pdf\\_19](http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa_Review/article/viewFile/26/pdf_19)

Отже, курдські райони є відсталою периферією у всіх країнах, які розділили Курдистан. Характерно, що навіть там, де в останні десятиліття спостерігався інтенсивний приплив нафтодоларів (Іран та Ірак, нафтові багатства яких в основному розміщені на курдських регіонах), помітним є відставання в розвитку курдофонних окраїн від територій, населених титульними національностями. В самому етнічному Курдистані рівень економічного розвитку різних регіонів неоднаковий. До початку 1970-х рр. більш швидкими темпами розвивалася економіка Турецького Курдистану, як і всієї Турецької Республіки, хоча вже з 1960-х рр. її став наздоганяти за темпами економічного розвитку Іран. Після стрімкого підвищення світових цін на нафту в 1973 р. у вигідному становищі опинилися Іран, Ірак, а потім і Сирія. Хоча курдські райони Ірану та арабських країн отримали незначні прибутки від «нафтового буму», потік нафтодоларів підвищив добробут населення<sup>27</sup>.

Таким чином, соціально-економічним відносинам сучасного Курдистану властиві наступні проблеми: подолання загальної відсталості та нерівномірності розвитку окремих його частин. Невирішеність цих питань негативно впливає на процес національної консолідації курдського народу та ефективність його боротьби за національні права.

Проаналізуємо головні аспекти історії курдського питання до початку ХХ ст. З давніх часів курди компактно проживали на території широкого географічного простору, що перебуває на стику Малої Азії, Закавказзя, Іранського нагір'я та Месопотамії і носить назву Курдистан. Тут зіштовхувалися інтереси великих держав стародавнього світу – Вавилону, Ассирії, Урарту, держави Ахеменідів. Геополітичне, військово-стратегічне, економічне положення регіону неодноразово перетворювало його на арену запеклого протистояння різних держав, що завершилося першим поділом Курдистану<sup>28</sup>. Точкою його відліку стала Чалдиранська битва 23 серпня 1514 р. між іранськими військами та силами Османської імперії. Вирішальна перемога турків у цій битві завершилася входженням західної частини Курдистану до володінь турецького султана Селіма I Явуза (1470–1520); у східній утвердилося панування іранського шаха Ісмаїла I Сефевіда (1487–1524)<sup>29</sup>.

---

<sup>27</sup> Жигалина О. И. Эволюция курдского национального движения в странах Западной Азии. *Государство, общество, международные отношения на мусульманском Востоке (Афганистан, Иран, Пакистан, Турция, этнический Курдистан, соседние мусульманские районы)*. М. : ИВ РАН, Крафт+, 2014. С. 268.

<sup>28</sup> Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века: Сб. статей / Ин-т востоковедения РАН; Ин-т Дальнего Востока РАН; отв. ред. О. И. Жигалина. М. : ИВ РАН, 2006. С. 115.

<sup>29</sup> Ibid. С. 117.

На час першого поділу Курдистан був конгломератом напів-незалежних еміратів, пов'язаних із центральною владою в Стамбулі та Ісфагані васальними відносинами. Нескінченні турецько-іранські війни, що велися в основному на території Курдистану з неодмінною участю войовничих курдських племен, створювали в курдському регіоні постійну атмосферу кривавих усобиць, смуту та нестабільності, що перешкоджало його економічному, політичному й культурному розвитку. Впродовж усього XVI ст. йшла запекла боротьба Османської та Сефевідської імперій за контроль над Закавказзям, Вірменським нагір'ям, Курдистаном і Месопотамією. Укладений у 1639 р. ірансько-турецький договір вперше визначив у загальних рисах кордони двох імперій: Арабський Ірак і значна частина Курдистану відійшли до Османської імперії. Поділ Курдистану прирікав його на роль буфера між Туреччиною та Іраном. Для охорони прикордонних областей владні структури обох держав залучали могутні курдські племінні об'єднання<sup>30</sup>. Протягом сторічч Курдистан був полігоном для ведення ірансько-турецьких війн, наслідком яких була загибель цілих племен і спустошення територій. Звичними заходами турецьких та іранських можновладців були каральні акції, репресії, нацькування одних курдських племен на інші. Проте, перебуваючи в сферах впливу Османської імперії та Ірану, курдські емірати залишалися соціально-політичною структурою, в надрах якої, незважаючи на всі поділи Курдистану, зберігався єдиний курдський культурно-політичний простір.

Роль Курдистану, через його геополітичне та воєнно-стратегічне значення, зросла на початку XIX ст. з виникненням «східного питання», яке впродовж XIX – початку XX ст. було одним із головних чинників світової політики, втілюючи протиборство Англії, Франції, Росії, Австрії, а потім і Німеччини за домінуючі позиції на Близькому та Середньому Сході. Особливо привабливою для курдів була Росія: її перемоги в російсько-турецьких війнах XIX ст. знесилювали вічного пригноблювача курдів – Османську імперію. Під час війн російська армія здійснювала вторгнення в північні райони Курдистану і прагнула залучити курдські племена на свою сторону<sup>31</sup>. Приєднання Закавказзя до Росії в результаті російсько-турецьких і російсько-іранських війн наблизило володіння Російської імперії до кордонів етнічного Курдистану. Частина курдів Закавказзя стали російськими підданими.

---

<sup>30</sup> Ямпольська Л. М. Іслам і сучасний світ: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 108.

<sup>31</sup> Лазарев М. С. Категории курдской истории. *Лазаревские чтения*. Вып 1. М., 2012. С. 76.



Царська Росія найменше була стурбована долею курдів: під час походів на Закавказзя войовничі племена цікавили російських військових виключно як тимчасові союзники. Та все ж об'єктивно близькосхідна політика Росії в XIX – на початку XX ст., прискорюючи військово-політичний крах Османської імперії, сприяла становленню і піднесенню курдського національного руху.

У другій половині XIX ст. почалася потужна економічна експансія держав Західної Європи до Оттоманської Порти, яка супроводжувалася встановленням їх політичного контролю над більшістю турецьких територій. До кінця XIX ст. ця колись могутня держава перетворилася на напівколонію європейських капіталістичних держав. Суперництво країн Західної Європи та Російської імперії в Курдистані та суміжних територіях створювало істотні перешкоди на шляху консолідації курдського народу. Іноземні держави вважали за краще використовувати боротьбу курдів проти дискримінаційної політики османських можновладців у своїх прагматичних інтересах, що завжди приносило нові страждання курдському народу.

Отже, курдофонні райони були найбільш відсталою в економічному та політичному відношенні частиною Османської імперії. Проголошена в Оттоманській Порті на межі 30-х – 40-х рр. XIX ст. політика реформ («танзимат») була спрямована на самопосилення імперії як способу протистояння європейському натиску, звелася до адміністративних заходів, метою яких було зміцнення держави, посилення її централізації. У курдських районах Стамбул намагався зламати традиційний феодално-племінний сепаратизм<sup>32</sup>. Централізаторські зусилля султанської влади, що підкріплювалися шовіністичною ідеологією османізму та пантюркізму, викликали опір національних меншин, зокрема курдів. Наприкінці XIX ст. у суспільному житті курдів стали виявлятися нові тенденції, викликані поступовим втягуванням цього регіону в систему світових господарських зв'язків. Ці зміни суттєво вплинули на розвиток курдського національного руху в XX ст. Особливу привабливість Курдистан продемонстрував для західних держав незадовго до початку Першої світової війни, коли до важливості його геостратегічного положення додався новий чинник – нафтовий<sup>33</sup>. У Мосульському вілайєті Османської імперії, в районі міста Кіркук, було виявлено одне з

---

<sup>32</sup> Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века: Сб. статей / Ин-т востоковедения РАН; Ин-т Дальнего Востока РАН; отв. ред. О. И. Жигалина. М. : ИВ РАН, 2006. С. 112.

<sup>33</sup> Мосаки Н. З. Курдистан: ресурсы и политика: в 2-х ч. Ч. 1. М. : ИВ РАН, ИБВ, 2005. С. 65.

багатих нафтових родовищ, що істотно вплинуло на розвиток цієї частини Курдистану.

## **2. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979)**

Курдизм після Першої, а особливо після Другої світової війни почав набувати подвійного характеру: партикулярного та інтегрального. В межах цих варіантів націоналізму вважаємо доцільним проаналізувати військово-політичну діяльність лідера курдського руху в Іраку та Ірані Мулли Мустафи Барзані (курд. Mela Mistefa uê Barzanî). Вважаючи пріоритетними завдання загальнокурдського масштабу, виступаючи за незалежний і об'єднаний Курдистан, курдські лідери (М. Барзані, Д. Талабані, А. Оджалан та ін.) основну увагу приділяли партикулярним завданням – боротьбі за автономію в курдських ареалах Туреччини, Іраку, Сирії, Ірану, «сприяючи розвитку історично чотирискладового, проте етнічно єдиного Курдистану, всі частини якого прагнуть до кінцевої мети – об'єднання в єдину незалежну державу»<sup>34</sup>.

В Іракському Курдистані, що отримав унікальну можливість поступального політичного та соціально-економічного розвитку, зберігалися консервативні партикулярні тенденції – клановість, наявність неформальних угруповань усередині авангардних політичних партій, лобювання політичних інтересів кланів, пережитки політичного екстремізму. Інтегральний курдський націоналізм отримав поштовх після Другої світової війни і був спрямований на створення спільного комунікаційного (транскультурного) простору з використанням міжнародних неурядових організацій, телекомунікаційних систем, ЗМІ, що забезпечили нові форми підтримки / тиску на курдські національні проекти і відкрили шлях курдизму на міжнародному рівні<sup>35</sup>.

Після розпаду Османської імперії в 1918 р. у курдських регіонах Туреччини, Іраку, Сирії почалися процеси, що визначили специфіку національного розвитку курдів, які не вписувалися в державотворення нової батьківщини, оскільки процес етнічного розмежування визначався

---

<sup>34</sup> Лазарев М. С. Категории курдской истории. *Лазаревские чтения*. Вып 1. М., 2012. С. 70.

<sup>35</sup> Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. URL: [https://sisphd.wikispaces.com/file/view/Benedict\\_Anderson\\_Imagined\\_Communities.pdf](https://sisphd.wikispaces.com/file/view/Benedict_Anderson_Imagined_Communities.pdf); Bruinessen van M. Kurds and Identity Politics. URL: [http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen\\_Kurds\\_and\\_the\\_City.pdf](http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Kurds_and_the_City.pdf); Gunter M. The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq. *Kufa Review*. Winter 2013. № 2. Issue 1. URL: [http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa\\_Review/article/viewFile/26/pdf\\_19](http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa_Review/article/viewFile/26/pdf_19); Mahir A. Aziz. The Kurds of Iraq: Ethnonationalism and National Identity in Iraqi Kurdistan. URL: [http://www.peace.ax/images/Silke\\_Jungbluth\\_Working\\_Paper\\_Kurdistan\\_FINAL.pdf](http://www.peace.ax/images/Silke_Jungbluth_Working_Paper_Kurdistan_FINAL.pdf)

зовнішніми факторами. Після Першої світової війни саме Іракський (Південний) Курдистан, центр курдського етногенезу, став вогнищем курдизму. Всупереч Севрському договору 1920 р., що декларував незалежність Курдистану, Велика Британія, котра вже отримала від Ліги Націй мандат на управління Іраком і розраховувала на те, що процес видобутку Мосульської нафти буде оптимальним у васальному Іракському королівстві, заздалегідь виключала з курдської держави найбільш важливі в економічному відношенні курдофонні райони, що входили до Мосульського вілайету, – Сулейманію, Ербіль, Кіркук, Дохук, Захо, що мали увійти в підмандатний Ірак у 1920 р.<sup>36</sup>

Курдизм активізувався в 40–70-х рр. ХХ ст., коли протестний рух очолив національний лідер Іракського Курдистану Мустафа Барзані, що походив із родини шейхів племені барзан, яке належало до суфійського ордену накшбанді. Народився він 14 березня 1903 р. у селищі Барзан (тодішній Мосульський вілайет Османської імперії, нині провінція Ербіль Курдського автономного району). Його батько, шейх Мухаммед, помер невдовзі після народження сина, і Мустафа виховувався старшим братом Абдель-Саямом, який став новим шейхом барзанців<sup>37</sup>. У 1905 р. дворічною дитиною Мустафа опинився у в'язниці разом з матір'ю, коли А.-С. Барзані підняв повстання проти турецької влади. Після його загибелі шейхом племені став інший брат – Ахмед. Він розробив релігійну філософію, засновану на ідеях віротерпимості і гуманності, що справила вплив на Мустафу, який до кінця життя поєднував глибоку релігійність із повною відсутністю фанатизму<sup>38</sup>. М. Барзані отримав традиційну освіту в медресе в Барзані та Сулейманії, де був одним із кращих учнів. За знання в богослів'ї став відомий під поважним прізвиськом «Мулла Мустафа».

У 1919 р. 16-річний М. Барзані в складі загону був посланий шейхом Ахмедом для підтримки сулейманійського губернатора Махмуда Барзанджі, котрий повстав проти англійської окупації. Повстання Барзанджі зазнало поразки до прибуття підкріплення. Мустафа брав участь у військових діях проти англійців у Барзані, а також був посланий на чолі загону для порятунку вірменських родин у Кілікії, яким загрожував етноцид з боку турецької влади<sup>39</sup>. У 1930 р. Ірак отримав

---

<sup>36</sup> Степанова Н. В. Проблема курдов в Іраке. *Етносы и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие* / под ред. А. В. Торкунова; сост. В. Я. Белокрыничкий, М. А. Сапронова. М. : МГИМО МИД РФ, 2005. С. 173.

<sup>37</sup> Мустафа Барзани. Историко-биографическая справка. URL: <http://warfiles.ru/show-24537-mustafa-barzani-istoriko-biograficheskaya-spravka.html>

<sup>38</sup> Mustafa Barzani. URL: <http://www.saradistribution.com/mustafabarzani.htm>

<sup>39</sup> Мустафа Барзани. Историко-биографическая справка. URL: <http://warfiles.ru/show-24537-mustafa-barzani-istoriko-biograficheskaya-spravka.html>

формальну незалежність від Великої Британії, проте британсько-іракський договір не передбачав надання курдам прав поряд з арабським населенням. Відповіддю на масову різанину християн-асирійців і намагання встановити жорсткий контроль над курдськими районами було барзанське повстання 1931–1932 рр. на чолі з шейхом А. Барзані, в якому Мустафа вперше відзначився як військовий діяч, розгромивши в долині Важі іракську колону (два батальйони, посилені трьома кавалерійськими і поліцейськими ротами, а також артилерійською батареєю)<sup>40</sup>. Після придушення повстання М. Барзані емігрував до Туреччини, здався на амністію, проте, всупереч обіцянкам влади, був висланий на південь Іраку, потім у Сулейманію.

У 1943 р. Барзані таємно повернувся в свій район, де продовжив боротьбу проти багдадського режиму, що набула характеру відкритого збройного повстання та увінчалася успіхом: тодішній іракський прем'єр-міністр Нурі Саїд прийняв умови курдів, проте через два роки за допомогою англійських військ Багдад знову завдав удару барзанцям силами 25-тисячної армії<sup>41</sup>. Після поразки іракського повстання у жовтні 1945 р. у супроводі близько 10 тис. курдів Барзані відступив в Іранський Курдистан<sup>42</sup>. Відступ до Ірану був спланований і проходив організовано. За спогадами керівника радянських закордонних диверсійних спецслужб П. А. Судоплатова, «час, місце, умови, порядок – все було розписано, визначено, і ніколи ніяких збоїв не було»<sup>43</sup>.

Після Другої світової війни на території Ірану була проголошена курдська Мехабадська республіка. М. Барзані став її військовим міністром. Мехабадська республіка (курд. Komarî Mehabad) – самопроголошене курдське державне утворення в Іранському Курдистані, що проіснувало з 22 січня по 16 грудня 1946 р., зі столицею в м. Мехабад (Іран). Район Мехабада, відомий у курдів під назвою «Мукринський Курдистан», був окупований РСЧА в серпні 1941 р. у відповідності з британсько-радянськими домовленостями про спільну окупацію Ірану, проте невдовзі радянські війська були відведені на північ, до лінії Ушну – Міандоаб. Британці окупували райони до лінії Сердешт – Секкез, що була визнана розмежувальною між британською та радянською зонами. Територія між Секкезом і Міандоабом виявилася

---

<sup>40</sup> Лазарев М. Мустафа Барзани. Азия и Африка сегодня. 2004. № 6. С. 55.

<sup>41</sup> Примаков Е. М. Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). М. : ИИК «Российская газета», 2006. С. 325.

<sup>42</sup> Степанова Н. В. Проблема курдов в Ираке. *Этносы и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействия* / Под ред. А. В. Торкунова; сост. В. Я. Белокреницкий, М. А. Сапронова. М. : МГИМО МИД РФ, 2005. С. 181.

<sup>43</sup> Судоплатов П. А. Спецоперации. Лубянка и Кремль в 1930–1950 годы. URL: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/SUDOPLATOW/specoperacii.txt>

«нейтральною», яка при цьому входила до радянської сфери впливу. Її фактичним правителем став Казі Мухаммед (обіймав посаду казі – духовного і світського судді та градоначальника м. Мехабад, з 1942 р. очолював націоналістичну організацію «Комала»). На установчому з'їзді Демократичної партії Іранського Курдистану (ДПК), створеної на основі «Комали», 25–28 жовтня 1945 р. Казі Мухаммед був обраний її головою. Після проголошення Курдської Народної Республіки став її президентом, сформувавши уряд із лідерів ДПК. До складу нової республіки увійшли округи Мехабата, Ушну, Тергевера, Сердешта і Бане<sup>44</sup>.

Навесні 1946 р. загострилося питання про захист Мехабадської республіки від можливих ворожих акцій із боку Тегерану. Оскільки верхівка місцевих племен не могла бути надійною опорою, основну ставку Казі Мухаммед зробив на курдів, які емігрували з Іраку. 2 тис. барзанців на чолі з лідером племені Мустафою Барзані склали кістяк збройних сил республіки<sup>45</sup>. За домовленістю від 21 березня 1946 р., було вирішено створити ополчення *пешмерга* (курд. *Pêşmerge*: *pêş* – «перед», *merge* – «смерть», *e* – «є»): «ті, що дивляться в обличчя смерті») – курдські воєнізовані формування з чоловіків віком від 15 до 60 років. Барзані був призначений головнокомандувачем з присвоєнням звання генерала. Він сформував із своїх підлеглих 3 батальйони по 500 чоловік під командуванням курдів – кадрових офіцерів іракської армії. З цими силами та ополченням місцевих племен (8800 піхотинців і 1700 вершників) М. Барзані виступив під Секкез і 29 квітня відбив наступ іранської армії на висоти Карава, захопивши 120 військовополонених, 17 кулеметів і 2 гармати<sup>46</sup>. Після успішних дій барзанців при Милькарі курдсько-азербайджанське керівництво готувало наступ на Сенне, для чого з Азербайджану під Секкез були надіслані 4 танки<sup>47</sup>.

Незважаючи на напруженість курдсько-азербайджанських відносин (до складу Азербайджану увійшла частина курдофонних територій), наявність спільного ворога – офіційного Тегерана – спонукала Мехабад і Тебриз до укладення 23 квітня 1946 р. угоди про об'єднання збройних сил під загальним командуванням М. Барзані. Переговори Казі

---

<sup>44</sup> Ямпольська Л. М. Курдська автономія в Ірані: до питання про створення Мехабадської республіки. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського* : матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 21 грудня 2021 р. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 201.

<sup>45</sup> Жигалина О. И. Мулла Мустафа Барзани. Исторический портрет. М. : ИВ РАН, 2013. С. 154.

<sup>46</sup> Магомедханов В. М. Мустафа Барзани. Мехабадская гвардия. URL: <http://istorja.ru/forums/topic/2401-mustafa-barzani-i-mehabads-kaya-respublika/>

<sup>47</sup> Mustafa Barzani. URL: <http://www.saradistribution.com/mustafabarzani.htm>

Мухаммеда з прем'єр-міністром Ірану Кавамом ес-Салтане в серпні 1946 р. про визнання курдської автономії в складі Ірану були приречені: після виведення радянських окупаційних військ Тегеран закінчував підготовку до ліквідації Курдської та Азербайджанської республік збройним шляхом. 21 листопада Кавам ес-Салтане оголосив про введення іранської армії в автономні райони під приводом «забезпечення свободи виборів у межах 15-го скликання», сконцентрувавши на північному напрямі 20 батальйонів<sup>48</sup>. 15 грудня 1946 р. іранські війська, не зустрівши належного опору, вступили до Тебризу, керівництво Демократичної Республіки Азербайджан емігрувало до СРСР. Мехабадська республіка була ліквідована. 30 березня 1947 р. Казі Мухаммед, його брат Садр Казі, міністр оборони Мехабадської республіки Сейф Казі були повішені на площі Чарчара<sup>49</sup>.

М. Барзані з 500 бійцями виступив із Барзана через територію Туреччини та Ірану і, розбивши при Маку іранські частини, вийшов до р. Аракс і 17–18 червня 1947 р. у районі Нахічевані перетнув кордон СРСР. В Азербайджані барзанці проходили військовий вишкіл, потім були переведені до Узбекистану. За спогадами начальника відділу в системі МДБ – служби диверсій та індивідуального терору – генерал-лейтенанта П. А. Судоплатова, з барзанців була сформована частина, яку готували до диверсійної діяльності в районі мосульських нафтопроводів на випадок війни з Великою Британією<sup>50</sup>. Невдовзі в Москві було прийняте рішення про її розформування. Наприкінці 1947 р. барзанські курди, за наказом голови Управління у справах військовополонених та інтернованих у структурі МВС І. О. Серова, були переведені на поселення спецпоселенців<sup>51</sup>, а сам Барзані висланий у м. Аральськ. У 1952 р. барзанці були переведені під Ташкент.

Доленосний злам у житті М. Барзані та його одноплемінників відбувся лише після смерті Й. В. Сталіна. В березні 1953 р. очільник барзанців негайно вилетів до Москви. З його спогадів: «Я підійшов до Спаських воріт Кремля і почав у них стукати. На запитання офіцера відповів: це стукає до Кремля не Барзані, а курдська революція»<sup>52</sup>. М. Барзані був прийнятий Головою Ради міністрів СРСР Г. М. Маленковим, після бесіди з ним направлений на навчання до

---

<sup>48</sup> Магомедханов В. М. Мустафа Барзани. Мехабадская гвардия. URL: <http://istorja.ru/forums/topic/2401-mustafa-barzani-i-mehabadskaya-respublika/>

<sup>49</sup> Ibid.

<sup>50</sup> Судоплатов П. А. Спецоперации. Лубянка и Кремль в 1930–1950 годы. URL: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/SUDOPLATOW/spesoperacii.txt>

<sup>51</sup> Ibid.

<sup>52</sup> Примаков Е. М. Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). М. : ИИК «Российская газета», 2006. С. 325.

Військової академії ім. М. В. Фрунзе (де став її слухачем під прізвищем Мамедов)<sup>53</sup> і паралельно до Вищої партійної школи, а його одноплемінники були зараховані до різних навчальних закладів. «Радянський період» біографії М. Барзані (1947–1958) вплинув на формування його світоглядних позицій і подальшої зовнішньополітичної орієнтації, проте постулати комуністичної ідеології він так і не сприйняв: «Я не є ні комуністом, ні диктатором... Доки я тримаю в руках гвинтівку, я хазяїн сам собі, я не служу ніякій іноземній розвідці чи державі – ні британцям, ні американцям, ні росіянам»<sup>54</sup>. Суперечливість позиції М. Барзані окреслена спробою поєднання двох варіантів курдизму – партикулярного та інтегрального – характерної риси його діяльності.

Швидко змінювалися політичні режими. 14 липня 1958 р. відбулася Іракська революція, а фактично державний переворот, здійснений організацією «Вільні офіцери» на чолі з полковником Абдель Керим Касемом, результатом якого стала ліквідація монархії і проголошення республіки. Після липневих подій 1958 р. М. Барзані повернувся на батьківщину і став віце-президентом Іракської Республіки, з урахуванням важливості для А. К. Касема, прем'єр-міністра і міністра оборони Іраку, єдності дій нової влади з курдами<sup>55</sup>. Після погіршення ситуації військові формування М. Барзані відійшли на північ Іраку, де знову спалахнула кривава війна між Багдадом і курдськими пешмерга.

8 лютого 1963 р. відбувся новий державний переворот, організований Партією арабського соціалістичного відродження (ПАСВ), Рухом арабських націоналістів і військовим угрупованням полковника Абдель Салама Арефа, що закінчився першим приходом до влади ПАСВ. 18 листопада 1963 р. сили А. С. Арефа повалили перший баасистський уряд. 17 липня 1968 р. – знову державний переворот, партія ПАСВ вдруге опинилась при владі, президентом Іраку став Ахмед Хасан аль-Бакр (1968–1979). Проте кожна нова влада проводила ще більш жорстокі репресії проти курдів, ніж попередня. Крім того, кожного разу, коли «збивався залізний обід сильної влади, на поверхню спливали з колосальною руйнівною силою міжетнічні і міжконфесійні конфлікти»<sup>56</sup>, зокрема і «курдська проблема».

---

<sup>53</sup> Примаков Е. М. Конфіденційно: Близький Восток на сцені і за кулісами (вторая половина XX – начало XXI века). М. : ИИК «Российская газета», 2006. С. 325.

<sup>54</sup> Барзані М. Мустафа Барзані и курдское освободительное движение (1931–1961 гг.): пер. с курдск. А. Ш. Хаурами. СПб. : Наука, 2005. С. 306.

<sup>55</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 122 (7). С. 154.

<sup>56</sup> Мирский Г. И. Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфликты. М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. С. 105.

Із середини 60-х рр. ХХ ст. Іракський Курдистан став ареною боротьби двох фракцій курдизму – Демократичної партії Курдистану (ДПК) на чолі з Мустафою Барзані і Патріотичним союзом Курдистану (ПСК) на чолі з Джемалем Талабані. Партикулярний характер курдського націоналізму ґрунтувався на тому, що конфлікт мав виключно політичний характер і був обумовлений розбіжністю поглядів на тактику боротьби проти багдадської влади, необхідністю укладення альянсів з різними зовнішніми силами<sup>57</sup>. Дві політичні машини протистояння – ДПК і ПСК – кожна зі своїми кадрами і збройними загонами пешмерга призвели до розколу курдського національного руху і посилення впливу на нього зовнішнього чинника<sup>58</sup>. Між збройними формуваннями, підпорядкованими М. Барзані та Д. Талабані, часто відбувалися масштабні і криваві сутички. Відсутність єдності в курдському національному русі була пов'язана також із його ідеологічним і збройним протистоянням багдадським структурам<sup>59</sup>. У 1970 р. член партії ПАСВ Саддам Хусейн був призначений представником уряду А. Х. аль-Бакра для «ведення справ із курдами». Не займаючи ключових позицій у керівництві, С. Хусейн розглядав вирішення «курдського питання» як трамплін для своєї політичної кар'єри, що створювало оптимальні передумови для здобуття очікуваної автономії курдів у межах Іраку. Так, у бесіді з власним кореспондентом газети «Правда» на Близькому Сході Є. М. Примаковим 23 січня 1970 р. С. Хусейн говорив про необхідність діалогу з «братами з керівництва Барзані» і проблему кризи довіри: «За минулі роки зіткнень, ворожнечі не несе повної відповідальності ні партія Баас, ні Барзані... Необхідно за наявності добрих намірів ізолювати тих осіб чи угруповання, що стоять на екстремістських позиціях з обох сторін»<sup>60</sup>. У відповідь на критику С. Хусейна М. Барзані висловив своє ставлення до проблеми курдського сепаратизму: «Ходять легенди, нібито курди хочуть відокремити від Іраку населені ними землі. Ірак – наша батьківщина... Однак курди повинні в ній користуватися всіма правами нарівні з арабами»<sup>61</sup>. Знову

---

<sup>57</sup> Мирский Г. И. Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфликты. М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. С. 83.

<sup>58</sup> Устинов Е. И. Разделяют, желая властвовать. Как западные державы используют этноконфессиональный фактор на Ближнем и Среднем Востоке. *Азия и Африка сегодня*. 2013. № 6. С. 49.

<sup>59</sup> Mohammad V. A. Ahmed. Iraqi Kurds and Nation-Building. URL: [http://csis.org/files/publication/140105\\_Iraq\\_Book\\_AHC.pdf](http://csis.org/files/publication/140105_Iraq_Book_AHC.pdf)

<sup>60</sup> Примаков Е. М. Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина ХХ – начало ХХІ века). М. : ИИК «Российская газета», 2006. С. 330–331.

<sup>61</sup> Там же. С. 328.



постає питання про синтез партикулярних та інтегральних національних ідей М. Барзані.

Інтегральна складова курдизму, спроба повернути до «курдської проблеми» увагу світової спільноти через вплив міжнародних організацій і залучення зовнішнього чинника виражена в нестабільному векторі зовнішньополітичної діяльності М. Барзані 60–70-х рр. ХХ ст., який набрав у період «холодної війни» прорадянського, проамериканського, проіранського чи проізраїльського акцентів. Так, на питання про характер відносин із іранським шахом (фінансування та озброєння) курдський лідер відповідав: «Я постукав за хлібом в один дім – мені відмовили. Що мені, померти з голоду? Я постукав у інший. Хто винен – я чи той, хто мені відмовив?»<sup>62</sup>.

На переговорах 1970 р. М. Барзані з багдадською делегацією вперше були узгоджені принципи автономії Іракського Курдистану. «Програма 11 березня 1970 року» – декларація А. Х. аль-Бакра – свідчила про досягнення миру на основі визнання права курдів на автономію у складі Іракської Республіки: вперше в історії нарівні з арабами курди були проголошені основною національністю Іраку; їм надавалося право участі в законодавчих органах держави відповідно до відсоткового складу всього населення; віце-президентом ставав етнічний курд; 5 міністрів-курдів увійшли до центрального уряду<sup>63</sup>. Досягнення угоди про автономію значно посилило авторитет М. Барзані.

У 1975 р. знову спалахнула війна між курдами та іракським урядом. За рік до того, 11 березня 1974 р., офіційний Багдад оприлюднив Закон № 33 про утворення Курдського автономного району (КАР). «Автономія по-баасистськи» передбачала встановлення повного контролю багдадського режиму над «автономією» Курдистану. Цей закон був негативно сприйнятий Барзані, оскільки на той час уже почалося насильницьке виселення курдських родин і заміна їх іракськими арабами (створення «арабського поясу» в прикордонній зоні з Туреччиною та Іраном) у районі Кіркуку, що давав 2/3 нафтовидобутку країни. Рефлексією на репресивну політику аль-Бакра була позиція М. Барзані: «Я не хочу, щоб курди прийшли до моєї могили і плюнули на неї, кажучи: «Навіщо ти продав Кіркук?»<sup>64</sup>. Збройне повстання курдів 1975 р., придушене Багдадом, дискредитувало ідею автономії, у середовищі курдів поширювалася зневіра у можливість здійснення

---

<sup>62</sup> Примаков Е. М. Конфіденційно: Близький Восток на сцені і за кулісами (вторая половина ХХ – начало ХХІ века). М. : ИИК «Российская газета», 2006. С. 334.

<sup>63</sup> Mohammad V. A. Ahmed. Iraqi Kurds and Nation-Building. URL: [http://csis.org/files/publication/140105\\_Iraq\\_Book\\_AHC.pdf](http://csis.org/files/publication/140105_Iraq_Book_AHC.pdf)

<sup>64</sup> Барзані М. Мустафа Барзані и курдское освободительное движение (1931–1961 гг.): пер. с курдск. А. Ш. Хаурами. СПб.: Наука, 2005. С. 354.

національних прав мирними політичними засобами. М. Барзані припинив політичну боротьбу та емігрував до Ірану, потім США, де і помер 1 березня 1979 р. від онкології. Після смерті Барзані ДПК і курдський рух в Іраку очолив його син Масуд.

Оцінюючи роль М. Барзані у розвитку курдизму та процесах державотворення Іракського Курдистану, слід зробити акцент на його кінцевому результаті. Поразка режиму С. Хусейна у війні з силами Північноатлантичного Альянсу в Перській затоці 1991 р. сприяла встановленню контролю з боку курдів над усією територією їх проживання – Мосулом, Ербілем, Дохуком, Сулейманією, Кіркуком, легітимізації процесів курдського державотворення під гаслом: «Курдистану – повну автономію!»<sup>65</sup>. Після другої поразки Іраку у війні 2003 р., ліквідації уряду С. Хусейна і введення американського окупаційного режиму відбулося визнання статусу політичної автономії Іракського Курдистану в Конституції Іраку 2005 р., її очолив Масуд Барзані.

Таким чином, військово-політична діяльність лідера курдизму 1940–1970-х рр. М. Барзані визначалася симбіозом партикулярного та інтегрального націоналізму, за домінанти першої складової. Незважаючи на основне завдання руху – створення єдиного етнічного Курдистану, задекларовані інтегральні ідеї на практиці зводилися до вузькопартикулярних – боротьби за автономію курдофонних територій Іраку, Ірану за відсутності єдності, наявності поліфракційності політичних організацій, кланово-племінної ворожнечі і проявів політичного екстремізму на прикладі діяльності пешмерга. Курдський національний рух на ґрунті світських та антиісламістських позицій після Другої світової війни продовжив боротьбу за самовизначення: від партикулярного напряму до створення передумов загальнонаціональної консолідації. В якості перспектив подальших досліджень проблеми доцільними були б наукові розвідки, присвячені ранньому періоду військово-політичної діяльності М. Барзані (20–30-ті рр. XX ст.), перебуванню барзанців на території СРСР після ліквідації Мехабадської республіки (1947–1958) та політична діяльність лідера Іракського Курдистану в еміграції в США (1975–1979).

### **3. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку XX – початку XXI ст.**

Становлення Іраку як держави та розвиток іракського суспільства в новітній період історії відбувалися під впливом низки внутрішніх і

---

<sup>65</sup> Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века: Сб. статей / Ин-т востоковедения РАН ; Ин-т Дальнего Востока РАН; отв. ред. О. И. Жигалина. М. : ИВ РАН, 2006. С. 283.

зовнішніх факторів, серед яких слід виокремити природно-географічне середовище Месопотамії, наявність вуглеводневих ресурсів, полярний соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток адміністративних складових цього державного утворення, його строкату етно-конфесійну структуру<sup>66</sup>. Власне іракські державотворчі процеси почалися після розпаду Османської імперії та політичної консолідації арабських територій під британським мандатом впродовж 1921–1932 рр. (офіційно Королівство Ірак було проголошене 23 серпня 1921 р. із колишніх вілайетів Османської імперії – Мосульського, Багдадського та Бассорського). Відтоді була започаткована чітка адміністративна система, згідно з якою країна була поділена на провінції на чолі з губернаторами, а провінції – на округи, що склалися з різномірних етно-плеємних і конфесійних спільнот<sup>67</sup>. Питання адміністративно-територіального устрою Іраку пов'язане з боротьбою за національно-культурну та політичну автономію його етнічних меншин, найбільш чисельною з яких є курдська.

Питання адміністративно-територіального устрою Іраку та його національних автономій піднімалися зарубіжними вченими в контексті британської, арабської чи американської політики, розкриваючи вплив зовнішніх факторів на політичні та економічні процеси Іраку (див. дисертаційні дослідження Гама Алі Кадер Маквана<sup>68</sup>, Арбелли Бет-Шлімон<sup>69</sup>, праці іракського вченого курдського походження Нурі Талабани<sup>70</sup>, американського політолога Стефана Вулфа<sup>71</sup>, історико-географічні та етнографічні нариси за редакцією Лері Ганауера<sup>72</sup>, Мішеля Кнайтса, Ахмеда Алі<sup>73</sup>, Елізабет Ферріс і Кімберлі Столтс<sup>74</sup>).

---

<sup>66</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Глея: науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 147 (№ 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 170.

<sup>67</sup> Там же. С. 170.

<sup>68</sup> Гама Алі Кадер Макван. Курдська проблема в контексті врегулювання іракської кризи : автореф. ... дис. канд. політ. наук : 23.00.04, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 18 с.

<sup>69</sup> Bet-Shlomon A. Kirkuk, 1918–1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City: Doctoral dissertation, Harvard: Harvard University, 2012. 317 p.

<sup>70</sup> Talabany N. Arabization of the Kirkuk Region. Arbil : Arab Press, 2004. 114 p.

<sup>71</sup> Wolff S. Governing in Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq. *International Affairs*. 2010. № 6 (86). P. 161–179.

<sup>72</sup> Resolving Kirkuk. Lessons Learned from Settlements of Earlier Ethno-Territorial Conflicts. Ed. by L. Hanauer, L. Miller. Pittsburgh : National Defense Research Institute, 2012. 70 p.

<sup>73</sup> Knights M., Ali A. Kirkuk in Transition. Confidence Building in Northern Iraq. Washington : Washington Institute for Near East Policy, 2010. 48 p.

<sup>74</sup> The Future of Kirkuk: the Referendum and its Potential Impact on Displacement. Ed. by E. Ferris and K. Stoltz. Bern: Brookings Institution – University, 2008. 16 p.

У площині російського курдознавства слід виділити праці М. А. Сапронової<sup>75</sup>, в яких започатковане вивчення «проблеми Кіркуку» у відносинах федеральної влади Іраку та Іракського Курдистану в 90-х рр. XX – 10-х рр. XXI ст. Однак «проблема Кіркуку» потребує більш ґрунтовного вивчення в історичній, юридичній, економічній площинах, з урахуванням контексту етнічної історії та історії повсякденності.

Проаналізуємо термінологію, якою будемо оперувати під час дослідження зазначеного питання. *Кіркук* (араб. كركوك, курд. Kerkûk, англ. Kirkuk) – адміністративно-територіальна одиниця на півночі сучасної Республіки Ірак (у 1976–2006 рр. зустрічається під назвою Таамім), територія – 10 282 км<sup>2</sup>, населення – 1 395 600 осіб (за переписом 2011 р.). Округи, що входять до складу провінції: Хавіджа (151 267 осіб), Дохук (40 237 осіб), Кіркук (622 249 осіб), Махмур (34 254 осіб). Адміністративний центр – м. Кіркук, 250 км на північ від Багдада. Провінція розташована між горами Загрос на північному сході, річками Заб і Тигр на заході, горами Хамрін на півдні і річкою Сірван на південному сході. Нафтове родовище Кіркук, відкрите в 1927 р. – одне з найбільших на Близькому Сході<sup>76</sup>. Більшість населення Кіркуку – курди, етнічні меншини – туркомани та араби. *Мухафаза* (араб. محافظة, курд. muhāfazā, англ. governorate) – адміністративно-територіальна одиниця арабських держав (Єгипту, Іраку, Лівану, Сирії, Йорданії, Ємену, Кувейту, Бахрейну, Оману), відноситься до першого рівня адміністративного поділу.

Після закінчення Першої світової війни і краху Османської імперії історичний центр курдського етногенезу – Іракський (Південний) Курдистан – знову став вогнищем курдського національного руху<sup>77</sup>. За підсумками роботи Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. британський ліберальний уряд Д. Ллойд Джорджа, беручи участь у повоєнному облаштуванні світу, домогся отримання від Ліги Націй

---

<sup>75</sup> Сапронова М. А. Иракская конституция в прошлом и настоящем (Из истории конституционного развития Ирака). М.: Институт Ближнего Востока, 2006. 196 с.; Сапронова М. А. Проблема Киркука в отношениях федеральных властей Ирака и Иракского Курдистана. *Курдский фактор в региональной геополитике*: материалы «круглого стола» в ИМЭМО РАН, 11.03.2015 г. / под ред. А. Г. Арбатова. М.: ИМЭМО РАН, 2015. С. 28–38.

<sup>76</sup> Bet-Shlimon A. Kirkuk, 1918–1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City: Doctoral dissertation, Harvard: Harvard University, 2012. 317 p.; Kurdistan Regional Government. Natural Resources Ministry: Kirkuk Oil Field Development Requires Approval of KRG and Kirkuk Governorate. URL: <http://krg.org/articles/detail.asp?lngnr=12&smap=02010100&mr=223&anr=43451>

<sup>77</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 122 (7). С. 154.

мандату на управління арабськими територіями – Месопотамією, Палестиною та Зайорданням<sup>78</sup>.

Всупереч положенням Севрського договору 10 серпня 1920 р., укладеного на основі Англо-французької угоди Сайкса-Піко 1916 р. і рішення конференції держав у Сан-Ремо 1920 р. між державами Антанти та султанським урядом Мехмеда VI, який, поряд із втратою оттоманських володінь, вперше задекларував незалежність Курдистану<sup>79</sup>, офіційний Лондон заздалегідь виключив із території Курдської держави економічно важливі регіони, що входили до нафтоносного Мосульського вілайету колишньої Оттоманської Порти, зокрема Кіркук, Сулейманію, Ербіль, Дохук, Захо, з метою їхнього включення в підмандатне Іракське Королівство<sup>80</sup>. Розрахунок британського уряду був обумовлений оптимальністю налагодження процесу видобутку мосульської нафти у васальному Іракському королівстві<sup>81</sup>, що було закріплено Англо-іракськими договорами 1922, 1926 і 1927 рр.<sup>82</sup>.

Англо-іракський договір 30 червня 1930 р., який передбачав відміну мандату та офіційно визнавав незалежність Іраку, закріпив залежне становище молодій державі в галузі зовнішньої політики та міжнародних відносин, право Великої Британії на утримання двох військових баз і військ на території Іраку, контроль над іракською армією<sup>83</sup>. Договір проігнорував надання курдському населенню рівних прав з арабським, перекресливши будь-яку перспективу курдської автономії. Відповідно на масову різанину християн-асирійців і спробу британців встановити контроль над курдськими районами стало повстання 1931–1932 рр. на чолі з шейхом Ахмедом Барзані, що було жорстоко придушене<sup>84</sup>. Після закінчення терміну дії британського мандату 3 жовтня 1932 р. Ірак був проголошений незалежною державою,

---

<sup>78</sup> Данциг Б. М. Ирак в прошлом и настоящем. М.: Издательство восточной литературы, 1960. С. 195.

<sup>79</sup> Мирный договор между союзными державами и Турцией, подписанный в Севре 10 августа 1920 г. URL: <http://www.genocide.ru/lib/treaties/14.htm>

<sup>80</sup> Степанова Н. В. Проблема курдов в Ираке. *Этносы и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие* / под ред. А. В. Торкунова; сост. В. Я. Белокреницкий, М. А. Сапронова. М.: МГИМО МИД РФ, 2005. С. 173.

<sup>81</sup> League of Nations. Question of the Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924. Geneva: League of Nations, 1925. P. 24.

<sup>82</sup> Treaty between the United Kingdom and Iraq and Turkey Regarding the Settlement of the Frontier between Turkey and Iraq, with Notes Exchanged. *The American Journal of International Law*. 1927. № 4. P. 138.

<sup>83</sup> Данциг Б. М. Ирак в прошлом и настоящем. М.: Издательство восточной литературы, 1960. С. 112.

<sup>84</sup> Барзани М. Мустафа Барзани и курдское освободительное движение (1931–1961 гг.) / пер. с курдск. А. Ш. Хаурами. СПб.: Наука, 2005. С. 56.

проте важелі реальної влади продовжували залишатися у Великій Британії.

Каталізатором національних рухів стала Друга світова війна та повоєнні реалії, пов'язані з впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. 14 липня 1958 р. у результаті змови офіцерів на чолі з командиром бригади іракської армії Абдель Керимом Касемом (курдом за етнічним походженням), що переросла в Іракську революцію, була ліквідована монархія, Ірак проголошений республікою. Конституція Республіки Ірак 1958 р., задекларувавши здійснення «національних сподівань курдського народу» в межах арабсько-курдської єдності, вперше зрівняла в правах курдів та арабів<sup>85</sup>.

Паритет прав і свобод арабського та курдського населення розглядався як наріжний камінь подальшого функціонування республіканського режиму. Лідер Демократичної партії Курдистану (ДПК), віцепрезидент Іракської Республіки при президенті А. К. Касемі (1958–1963 рр.) М. Барзані (1903–1979 рр.) зазначав: «Тимчасова конституція, що гарантує рівні права арабам і курдам, відкриває широкі перспективи для згуртування народів Іраку, передбачає необхідні умови для створення демократичного суспільства»<sup>86</sup>. До складу адміністрацій курдських провінцій Кіркуку, Мосулу, Ербілю, Сулейманії увійшли представники курдської етнічної групи. У складі багдадського уряду було декілька міністрів-курдів за походженням, а курд Халед Накшбанді став на чолі Державної ради, що виконувала функції колективного президента республіки<sup>87</sup>.

У 1960-х рр. в Іраку відбувалися державні перевороти, змінювалися політичні режими, проте всі вони здійснювали жорстоку етнополітику стосовно курдів. Після протистояння урядової армії і пешмерга принципи автономії Іракського Курдистану в складі Республіки Ірак були визначені як результат перемовин 1970 р. між М. Барзані, лідером ДПК, і делегацією президента А. Х. аль-Бакра. «Програма 11 березня 1970 року», так звана «Декларація аль-Бакра», констатувала умови досягнення миру на основі визнання права курдів на автономію в складі Республіки Ірак<sup>88</sup>: вперше в історії держави курди та араби були

---

<sup>85</sup> Сапронова М. А. Иракская конституция в прошлом и настоящем (Из истории конституционного развития Ирака). М. : Институт Ближнего Востока, 2006. С. 84.

<sup>86</sup> Барзани М. Мустафа Барзани и курдское освободительное движение (1931–1961 гг.): пер. с курдск. А. Ш. Хаурами. СПб. : Наука, 2005. С. 174.

<sup>87</sup> Мосаки Н. З. Курдистан: ресурсы и политика: в 2-х ч. Ч. 1. М. : ИВ РАН, ИБВ, 2005. С. 215.

<sup>88</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 122 (7). С. 156.

проголошені основними національностями Іраку; вони отримали низку політичних прав, зокрема виборче право, і в контексті його реалізації – участь у законодавчих органах влади з урахуванням відсоткового складу всього населення; етнічний курд отримував посаду віце-президента країни; у центральному уряді було зарезервовано п'ять міністерських портфелів для курдських представників<sup>89</sup>. Така етнополітика мала сприяти вирішенню питання майбутнього федеративного устрою Іраку, досягненню широкої автономії курдофонних територій і вирішенню «проблеми Кіркуку» як найбільш розвинутої провінції держави.

На завершальному етапі Вересневого повстання 1961–1975 рр. – боротьби між курдськими пешмерга і багдадськими збройними силами 11 березня 1974 р. Рада революційного командування (РПК) затвердила Закон № 33 «Про автономію Курдистану», що задекларував створення Курдського автономного району (КАР) з центром у м. Ербілі. «Автономія по-баасистськи» (від назви партії ПАСВ (Баас) поширювалася виключно на три курдські провінції – Ербіль, Сулейманію та Дохук; інші нафтоносні провінції етнічного Курдистану, в тому числі й Кіркук, не були включені до складу КАР<sup>90</sup>.

Саддам Хусейн Абд аль-Маджид ат-Тікріті, міністр у справах національних меншин в уряді А. Х. аль-Бакра, виступаючи з цього приводу з промовою, зазначав: «Кіркук – це губернаторство з низкою національностей, тому воно повинно мати змішану адміністрацію і бути пов'язане зі столицею»<sup>91</sup>. Прийняття «Закону № 33» викликало негативний резонанс серед політичних курдських організацій – Демократичної партії Курдистану (лідер М. Барзані) та Патріотичного союзу Курдистану (лідер Д. Талабані), що було посилене етнополітикою офіційного Багдаду – створенням «арабського поясу» в прикордонній зоні з Турецькою Республікою та Іраном – провінції Кіркук, що забезпечувала 2/3 нафтовидобутку Іраку. С. Хусейн у одній із своїх промов так визначав сутність політики арабізації курдофонних територій: «Коли я приїхав туди, доля арабів і туркменів не перевищувала 51% населення Кіркуку. Незважаючи ні на що, я витратив 60 млн. динарів, щоб досягти нинішньої ситуації. Араби, яких привезли до Кіркуку, не змогли підняти

---

<sup>89</sup> Mohammad A. Iraqi Kurds and Nation-Building. URL: [http://csis.org/files/publication/140105\\_Iraq\\_Book\\_AHC.pdf](http://csis.org/files/publication/140105_Iraq_Book_AHC.pdf)

<sup>90</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 147 (№ 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 173.

<sup>91</sup> Мосаки Н. З. Курдистан: ресурси і політика: в 2-х ч. Ч. 1. М.: ИВ РАН, ИБВ, 2005. С. 208.

свою долю в населенні більше, ніж до 60%. Тоді я заборонив курдам працювати в Кіркуку та околицях, за межами Автономного району»<sup>92</sup>.

Прихід до влади С. Хусейна (1979–2003) прискорив відхід від концептуального контексту політики ПАСВ – розвитку Іраку в межах панарабізму – до концепції «месопотамської та іракської ідентичності», що виявилася у консолідації всіх громадян Республіки Ірак, незалежно від етнічного походження та віросповідання<sup>93</sup>. Завдяки зусиллям правлячої ПАСВ, юридично була закріплена політична система, що сприяла зміцненню ефективної вертикалі державного управління; її визначальною рисою став симбіоз сунітського мазхабу та владного клану ат-Тікріті<sup>94</sup>. Це прямо позначилося на «автономії» курдських провінцій і політичному статусі Кіркуку, що був перетворений на плацдарм Північного бюро баасистів. Значна частина території Іракського Курдистану (Кіркук і Мосул) стала місцем концентрації нафтовидобутку та військово-промислового комплексу країни<sup>95</sup>.

В період Ірано-іракської війни (1980–1988 рр.), з урахуванням значення вуглеводневих ресурсів для розвитку військової промисловості Іраку, Кіркук перетворився на одну з основних мішеней Ісламської Республіки Іран. За деякими джерелами, курдські пешмерга отримували від хомейністів фінансову та військову допомогу в обмін на взаємодію з Корпусом стражів Ісламської революції (КСІР) під час проведення військових операцій у Кіркуку<sup>96</sup>, що стало приводом для каральних акцій урядових сил проти курдів, які мешкали в прикордонній смузі між Іраном та Іраком (операція «Анфаль» 1987–1989 рр.). «Анфаль» (з араб. حملة الأنفال; курд. *Şallawî Enfal* – «Трофеї») – кодова назва програми по боротьбі з курдським населенням Північного Іраку, що реалізовувалася Багдадом на завершальному етапі Ірано-іракської війни, у 1987–1989 рр. Основною складовою плану «Анфаль» стало бомбардування курдських населених пунктів іракською авіацією. Трагічно відомою стала газова атака в м. Халабджа у березні 1988 р. За

---

<sup>92</sup> Доклад Human Rights Watch «Преступлення геноцида в Іраке. Кампанія «Анфаль» в Іракском Курдистане». Приложение А. *Геноцид в Иракском Курдистане*: ред. и предисл. С. М. Кочои: пер. с англ. М.: Профобразование, 2003. С. 175.

<sup>93</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 147 (№ 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 173.

<sup>94</sup> Mahir A. The Kurds of Iraq: Ethnonationalism and National Identity in Iraqi Kurdistan. URL: [http://theses.lse.ac.uk/645/1/Zeynep\\_Maps\\_into\\_Nations.pdf](http://theses.lse.ac.uk/645/1/Zeynep_Maps_into_Nations.pdf)

<sup>95</sup> Bet-Shlimon A. Kirkuk, 1918–1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City: Doctoral dissertation, Harvard: Harvard University, 2012. P. 210.

<sup>96</sup> Доклад Комітета по міжнародним делам Сената США «Курдистан во время правления Саддама Хусейна». *Геноцид в Иракском Курдистане* / ред. и предисл. С. М. Кочои: пер. с англ. М.: Профобразование, 2003. С. 323.



підрахунками організації Human Rights Watch та Міжнародної амністії, у результаті геноциду загинули та пропали безвісти близько 182 000 курдів<sup>97</sup>. У своїх виступах Алі Хасан аль-Маджид, керівник операції «Анфаль», генеральний секретар Північного бюро Баас, двоюрідний брат С. Хусейна, що отримав прізвисько «Хімічний Алі», розкривав сутність етнополітики Багдада у курдських провінціях Іраку: «До наступного літа в цьому регіоні не залишиться сіл, будуть одні табори. Я не дозволю привозити в села борошно, цукор, гас і воду, заборону електропостачання. Ми депортуємо курдів із Мосулу та Кіркуку без будь-якої компенсації, зруйнуємо їхні будинки»<sup>98</sup>.

Незважаючи на політику етноциду правлячого клану ат-Тікріті, парадокс ситуації полягав у тому, що населення курдських мухафаз відкрито не продемонструвало крайніх партикулярних тенденцій, спрямованих на створення етнічно гомогенної незалежної держави. Питання про сепаратизм не виникло навіть в умовах ослаблення багдадської влади, після проведення 17 січня – 28 лютого 1991 р. військової операції багатонаціональних сил по розгрому іракської армії – «Буря в пустелі» – і встановлення, згідно з рішенням РБ ООН, демілітаризованої «Зони безпеки» на північ від 36-ї паралелі, в курдофонних районах. Під контроль Фронту Іракського Курдистану перейшли провінції Ербіль і Сулейманія, однак під контролем урядових сил залишилися Кіркук, Найнава та Ханекін<sup>99</sup>. Комітет Сенату США із закордонних справ дав оцінку становища в Іракському Курдистані на час його тимчасового звільнення з-під влади С. Хусейна восени 1991 р.: «Іракський режим систематично проводив кампанію по знищенню курдських селищ... загалом близько 3 900... У результаті понад 2 млн. осіб із 4 млн. населення Іракського Курдистану були депортовані в інші регіони. На сході були підірвані міста Чварта, Хадж Омран, Саїд Садик і Калат Діза. Місто Халабджа зруйноване більш ніж наполовину і майже знелюдніло. Десятки тисяч людей, раніше насильницьким шляхом переселені в «срязкові селища», які швидше нагадують концентраційні табори, живуть на руїнах своїх міст»<sup>100</sup>.

---

<sup>97</sup> Доклад Human Rights Watch «Преступление геноцида в Ираке. Кампания «Анфаль» в Иракском Курдистане». Приложение А. *Геноцид в Иракском Курдистане*: ред. и предисл. С. М. Кочои; пер. с англ. М. : Профобразование, 2003. С. 306–307.

<sup>98</sup> Ibid. С. 305.

<sup>99</sup> Resolving Kirkuk. Lessons Learned from Settlements of Earlier Ethno-Territorial Conflicts. Ed. by L. Hanauer, L. Miller. Pittsburgh : National Defense Research Institute, 2012. P. 54.

<sup>100</sup> Доклад Комитета по международным делам Сената США «Курдистан во время правления Саддама Хусейна». *Геноцид в Иракском Курдистане*: ред. и предисл. С. М. Кочои / пер. с англ. М. : Профобразование, 2003. С. 333.

Руйнівного впливу на консолідацію курдського руху в Іракському Курдистані у 1990-х рр., формування єдиних органів влади, вирішення проблеми адміністративно-територіального статусу курдських мухафаз, у тому числі й Кіркуку, завдало протистояння основних політичних сил – правої, традиціоналістської ДПК, лідером якої після смерті батька став Масуд Барзані, та ПСК – федерації лівих організацій «Комала Ранджаран», «Зеленої лінії» та «Соціалістичного руху Курдистану», створеного та очолюваного Джелалем Талабані. Після перемоги сил міжнародної коаліції над Іраком в Іракському Курдистані 19 травня 1992 р. були проведені вибори, за підсумками яких ДПК отримала 51 місце у курдському парламенті, а ПСК – 49<sup>101</sup>. Претензії ПСК на керівництво «Вільним Курдистаном» призвели у 1994–1998 рр. до громадянської війни з ДПК, у результаті якої ПСК сформував власний однопартійний уряд у Сулейманії, залишивши під контролем ДПК Ербіль і Дохук. Кіркук перебував під контролем центрального уряду<sup>102</sup>.

Військова операція сил міжнародної коаліції з повалення режиму С. Хусейна «Іракська свобода», що розпочалася 20 березня 2003 р. і переросла в нову громадянську війну, внесла в політику курдських партій корективи. У квітні 2003 р., після падіння Багдада, пешмерга Талабані зайняли «нафтову столицю» Іраку – Кіркук, після чого лідери обох курдських партій офіційно оприлюднили свої права на цю територію. 18 травня 2003 р. парламент в Ербілі скасував закон про арабізацію Курдистану. Мухафазу Кіркук М. Барзані і Д. Талабані запропонували приєднати до «Вільного Курдистану» на тій підставі, що більшість її населення складають курди і раніше вона входила до КАР<sup>103</sup>.

На національних виборах 30 січня 2005 р. ДПК і ПСК виступили разом у рамках «Курдського альянсу», що набрав 26% голосів (2,1 млн. виборців) і отримав 75 місць у парламенті, поступившись «Об'єднаному іракському альянсу»<sup>104</sup>. Вибори 2005 р. до курдського парламенту принесли ДПК 52% голосів, проте партійне керівництво, поступаючись вимогам ПСК, розділило владу за формулою 50:50. Це сприяло прискоренню процесу об'єднання двох центрів курдського національного руху.

---

<sup>101</sup> Wolff S. Governing in Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq. *International Affairs*. 2010. № 6 (86). P. 170.

<sup>102</sup> Сапронова М. А. Проблема Киркука в отношениях федеральных властей Ирака и Иракского Курдистана. *Курдский фактор в региональной геополитике*: Материалы «круглого стола» в ИМЭМО РАН, 11.03.2015 г. / под ред. А. Г. Арбатова. М.: ИМЭМО РАН, 2015. С. 31.

<sup>103</sup> Van Bruinessen M. Kurds and Identity Politics. URL: [http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen\\_Kurds\\_and\\_the\\_City.pdf](http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Kurds_and_the_City.pdf)

<sup>104</sup> The Future of Kirkuk: the Referendum and its Potential Impact on Displacement. Ed. by E. Ferris and K. Stoltz. Bern: Brookings Institution – University, 2008. P. 10.

Лідери ПСК і ДПК, за домовленістю, розділили вищу політичну владу в державі: 6 квітня 2005 р. Джемаль Талабани став президентом Республіки Ірак, 12 червня того ж року Масуд Барзани був проголошений президентом Іракського Курдистану. Компроміс політичних сил був закріплений при формуванні органів влади: 7 травня 2006 р. був сформований об'єднаний Регіональний уряд Іракського Курдистану на чолі з представником ДПК Нечирваном Барзани<sup>105</sup>.

Новим етапом політичного розвитку Іраку, формування засад федеративного устрою та вирішення проблеми курдських автономій стало схвалення на всенародному референдумі 15 жовтня 2005 р. нової Конституції Республіки Ірак. Її головними положеннями стали наступні: проголошення Іраку федеративною (ст. 1, 106), полінаціональною та поліконфесійною (ст. 3) державою, визнання арабської та курдської мов офіційними мовами Іраку (ст. 4), підтримка іракських племен і кланів (ст. 43) і надання широких повноважень регіонам (ст. 103, 109, 112–128)<sup>106</sup>. Ст. 136–137 Конституції 2005 р. могли стати трампліном для вирішення проблеми Кіркуку<sup>107</sup>, оскільки передбачали повернення до адміністративних кордонів 1976 р. (повернення чотирьох курдських провінцій і приєднання двох арабських), репатріацію арабських родин на місця колишнього проживання після скасування закону про арабізацію, проведення перепису населення й референдуму про приєднання Кіркуку та інших спірних районів до Іракського Курдистану<sup>108</sup>.

Проте слід зазначити, що декларування юридичних основ курдської автономії ще не передбачало повного вирішення курдської проблеми. Спірним питанням у відносинах центральної влади та Регіонального уряду Іракського Курдистану, що активізувалося в ході військових дій із бойовиками Ісламської Держави в 2013–2017 рр., залишалося питання про долю курдських провінцій Кіркуку, Найнави, Діялі, що офіційно не входили до складу КАР<sup>109</sup>. І на нинішньому етапі Багдад рішуче виступає проти розширення кордонів Іракського Курдистану за межі Ербілю, Сулейманії та Дохуку. Непокірна мухафаза Кіркук стала осередком збройних зіткнень між урядовою армією та курдськими

---

<sup>105</sup> Beehner L. The Challenge in Iraq's Other Cities: Kirkuk. URL: <https://www.cfr.org/background/challenge-iraqs-other-cities-kirkuk>

<sup>106</sup> Конституція Республіки Ірак от 15 октября 2005 г. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=338>

<sup>107</sup> Сапронова М. А. Иракская конституция в прошлом и настоящем (Из истории конституционного развития Ирака). М. : Институт Ближнего Востока, 2006. С. 107.

<sup>108</sup> Конституція Республіки Ірак от 15 октября 2005 г. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=338>

<sup>109</sup> Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 147 (№ 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 174.

пешмерга, що продовжують боротьбу за контроль над нею. 25 вересня 2017 р. у визволеному від радикальних ісламістів Кіркуку був проведений референдум про його входження до Іракського Курдистану й незалежність останнього, за підсумками якого понад 90% мешканців висловилися за незалежність<sup>110</sup>. Однак офіційний Багдад не визнав результати референдуму, і вже 15–18 жовтня 2017 р. урядові війська почали «битву за Кіркук» – військову операцію проти загонів курдських повстанців, повернувши під контроль нафтові поля Кіркуку і провінцію загалом.

Підводячи підсумки дослідження, зазначимо, що ключовими проблемами державотворення Іраку періодів перебування під британським мандатом (1921–1932 рр.), незалежного Королівства Ірак (1932–1958 рр.) і Республіки Ірак (з 1958 р. до сьогодні) були наступні: субординація окремих провінцій країни, зокрема Кіркуку, і центральних органів влади, боротьба за автономію курдофонних територій (Кіркуку, Ербілю, Дохуку, Сулейманії, Халабджі, Найнави, Діяли), форсована арабізація, ідентифікація національних меншин, боротьба курдського населення за дотримання прав і свобод. Вищезгадані позиції були обумовлені економічним значенням курдофонних територій для розвитку нафтової промисловості Іраку: за даними US Energy Information Administration на липень 2012 р., із загального обсягу розвіданих запасів іракської нафти (143 млрд. барелів) на КАР припадає близько 45 млрд<sup>111</sup>.

Також слід зазначити, що загроза з боку Ісламської Держави на Близькому Сході стала приводом до зближення різних політичних сил з метою стабілізації ситуації в Іраку та майбутнього розвитку Іракського Курдистану. Тому, всупереч прагненню іракських курдів до досягнення широкої автономії (аж до здобуття КАР повного суверенітету), форсування курдського сепаратизму, вирішення проблеми Кіркуку та інших спірних територій найближчим часом малоімовірно, оскільки можуть призвести не тільки до остаточного розпаду Іракської держави, але й спровокувати ще один регіональний конфлікт.

У якості перспектив подальших досліджень проблеми курдських автономій у процесах іракського державотворення слід виділити концептуальний контекст політики офіційного Багдада, протистояння курдських політичних сил – ДПК і ПСК, а також роль «нафтового фактору» у розвитку курдської ідентичності.

---

<sup>110</sup> Смотров М. Иракский Курдистан: независимость без нефти? URL: <http://www.bbc.com/russian/features-41824000>; Barbarani S. A Look into Iraq's Disputed Kirkuk before Referendum. URL: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/09/iraq-disputed-kirkuk-referendum-170923080251698.html>

<sup>111</sup> U. S. Energy Information Administration. Iraq: Country Analysis. URL: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IZ>

## ВИСНОВКИ

Інтегральний курдський націоналізм отримав поштовх від глобалізаційних процесів і був спрямований на створення спільного транскультурного простору з використанням міжнародних неурядових організацій, телекомунікаційних систем, ЗМІ, що забезпечили нові форми підтримки або тиску на курдські національні проекти і відкрили шлях курдизму на міжнародному рівні. Комунікаційний простір сприяв створенню каналу спілкування між курдами розділеного етнічного Курдистану і сприяв процесам етнополітичної консолідації. Інтегральна складова курдизму, спроба повернути до «курдської проблеми» увагу світової спільноти через вплив міжнародних організацій і залучення зовнішнього чинника виражена в нестабільному векторі зовнішньо-політичної діяльності Мустафи Барзані 60–70-х рр. ХХ ст., який для протистояння з Багдадом (правління республіканського уряду А. К. Касема (1958–1963); першого і другого баасистських урядів А. С. Арефа та А. Х. аль-Бафра (1963–1979) набрав у період «холодної війни» прорадянського, проамериканського, проіранського чи проізраїльського акцентів.

Поразка баасистського режиму С. Хусейна у війні з силами Північно-атлантичного Альянсу в Перській затоці 1991 р. сприяла встановленню контролю з боку курдів над усією територією їх проживання – Мосулом, Ербілем, Дохуком, Сулейманією і на деякий час Кіркуком, легітимізації процесів курдського державотворення під гаслом: «Курдистану – повну автономію». Після другої поразки Іраку у війні 2003 р., ліквідації уряду С. Хусейна та введення американського окупаційного режиму відбулося визнання статусу політичної автономії Іракського Курдистану (КАР) за Конституцією Іраку 2005 р., її очолив Масуд Барзані. Інтегральність і партикуляризм іракського курдизму на сучасному етапі пов'язані із зовнішнім чинником – використанням етноконфесійного фактору у військовій програмі США «Система роботи з місцевим населенням» (СРМН) – Human Terrain System (HTS), що є «транспортним засобом» для вирішення геополітичних завдань США на Близькому Сході.

Таким чином, курдизм ХХ – початку ХХІ ст. визначався симбіозом партикулярної та інтегральної складових, при безперечній домінанті першої. Незважаючи на основне завдання курдського національного руху – створення єдиного етнічного Курдистану, задекларовані інтегральні ідеї на практиці зводилися до вузькопартикулярних – боротьби за автономію курдофонних територій Іраку за відсутності єдності курдизму, наявності поліфракційності політичних організацій, кланово-племінної ворожнечі і проявів політичного екстремізму на прикладі діяльності пешмерга. Курдський національний рух на ґрунті світських та

антиісламістських позицій (міжнародний альянс для боротьби з Ісламською Державою активно використовував курдський фактор у військових операціях в іракському Мосулі, сирійській Ер-Ракка) продовжив боротьбу за самовизначення: від партикулярного напрямку до створення передумов загальнонаціональної консолідації.

## **АНОТАЦІЯ**

У дослідженні визначено сутність курдської проблеми на Близькому Сході, проаналізовано ключові етапи та особливості курдського національного руху в контексті державотворчих процесів Іраку в ХХ – на початку ХХІ ст. Визначено основні вектори діяльності Мустафи Барзані (1903–1979) – лідера курдського націоналізму, з'ясовано його роль у розвитку курдизму на Близькому Сході та процесах державотворення Іракського Курдистану.

Зроблені висновки про те, що військово-політична діяльність М. Барзані визначалася симбіозом партикулярного та інтегрального націоналізму. Незважаючи на ідею створення єдиного етнічного Курдистану, задекларовані інтегральні ідеї на практиці зводилися до вузькопартикулярних – боротьби за автономію курдофонних територій Іраку (Мосул, Ербіль, Дохук, Сулейманія, Кіркук) за відсутності єдності курдизму, наявності різних політичних організацій, кланової ворожнечі і проявів екстремізму на прикладі діяльності пешмерга.

Проаналізована «проблема Кіркуку» в процесах державотворення Іракського Курдистану. Зроблені висновки про те, що загальна загроза Іраку з боку Ісламської Держави стала фактором зближення різних політичних інтересів і сил заради стабілізації ситуації та майбутнього розвитку. Незважаючи на прагнення іракських курдів досягти широких прав і свобод аж до здобуття повної державної незалежності, відокремлення курдських територій від Іраку і вирішення «проблеми Кіркуку» може призвести не тільки до остаточного розпаду Іраку, але і спровокувати регіональний збройний конфлікт.

*Ключові слова:* курдський національний рух (курдизм), Близький Схід, Іракський Курдистан, партикулярний націоналізм, інтегральний націоналізм, автономія, курдофонні території, екстремізм, пешмерга, «проблема Кіркуку», процеси державотворення, Ісламська Держава, «битва за Кіркук».

## **Література**

1. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/xj2zhag7ov/direct/195147667>

2. Barbarani S. A Look into Iraq's Disputed Kirkuk before Referendum. URL: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/09/iraq-disputed-kirkuk-referendum-170923080251698.html>
3. Beehner L. The Challenge in Iraq's Other Cities: Kirkuk. URL: <https://www.cfr.org/background/challenge-iraqs-other-cities-kirkuk>
4. Bet-Shlimon A. Kirkuk, 1918–1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City: Doctoral dissertation, Harvard: Harvard University, 2012. 317 p.
5. Bruinessen van M. Kurds and Identity Politics. URL: [http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen\\_n\\_Kurds\\_and\\_the\\_City.pdf](http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_n_Kurds_and_the_City.pdf)
6. Denise N. The Kurds and the State. Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran. N. Y. : Syracuse University Press, 2005. 264 p.
7. Gunter M. The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq. *Kufa Review*. Winter 2013. № 2. Issue 1. URL: [http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa\\_Review/article/viewFile/26/pdf\\_19](http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa_Review/article/viewFile/26/pdf_19)
8. Hroch M. From National Movement to the Fully Forward Nation. *New Left Review*. I/198, March–April 1993. P. 3–20. URL: <https://newleftreview.org/I/198/miroslav-hroch-from-national-movement-to-the-fully-formed-nation>
9. Knights M., Ali A. Kirkuk in Transition. Confidence Building in Northern Iraq. Washington : Washington Institute for Near East Policy, 2010. 48 p.
10. Kurdistan Regional Government. Natural Resources Ministry: Kirkuk Oil Field Development Requires Approval of KRG and Kirkuk Governorate. URL: <http://krg.org/articles/detail.asp?lngnr=12&smap=02010100&rn=223&nr=43451>
11. League of Nations. Question of the Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924. Geneva : League of Nations, 1925. 65 p.
12. Mahir A. Aziz. The Kurds of Iraq: Ethnonationalism and National Identity in Iraqi Kurdistan. URL: [http://etheses.lse.ac.uk/645/1/Zeynep\\_Maps\\_into\\_Nations.pdf](http://etheses.lse.ac.uk/645/1/Zeynep_Maps_into_Nations.pdf)
13. Mohammad V. A. Ahmed. Iraqi Kurds and Nation-Building. URL: [http://csis.org/files/publication/140105\\_Iraq\\_Book\\_AHC.pdf](http://csis.org/files/publication/140105_Iraq_Book_AHC.pdf)
14. Mustafa Barzani. URL: <http://www.saradistribution.com/mustafa-barzani.htm>
15. Resolving Kirkuk. Lessons Learned from Settlements of Earlier Ethno-Territorial Conflicts. Ed. by L. Hanauer, L. Miller. Pittsburgh : National Defense Research Institute, 2012. 70 p.

16. Talabany N. Arabization of the Kirkuk Region. Arbil : Arab Press, 2004. 114 p.

17. The Future of Kirkuk: the Referendum and its Potential Impact on Displacement. Ed. by E. Ferris and K. Stoltz. Bern : Brookings Institution – University, 2008. 16 p.

18. Treaty between the United Kingdom and Iraq and Turkey Regarding the Settlement of the Frontier between Turkey and Iraq, with Notes Exchanged. *The American Journal of International Law*. 1927. № 4. P. 136–143.

19. U. S. Energy Information Administration. Iraq: Country Analysis. URL: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IZ>

20. Van Bruinessen M. Kurds and Identity Politics. URL: [http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen\\_Kurds\\_and\\_the\\_City.pdf](http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Kurds_and_the_City.pdf)

21. Wolff S. Governing in Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq. *International Affairs*. 2010. № 6 (86). P. 161–179.

22. Барзани М. Мустафа Барзани и курдское освободительное движение (1931–1961 гг.): пер. с курдск. А. Ш. Хаурами. СПб.: Наука, 2005. 373 с.

23. Гама Алі Кадер Макван. Курдська проблема в контексті врегулювання іракської кризи : автореф. ... дис. канд. політ. наук : 23.00.04, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 18 с.

24. Данциг Б. М. Ирак в прошлом и настоящем. М. : Издательство восточной литературы, 1960. 253 с.

25. Доклад Human Rights Watch «Преступление геноцида в Ираке. Кампания «Анфаль» в Иракском Курдистане». Приложение А. *Геноцид в Иракском Курдистане* / ред. и предисл. С. М. Кочои ; пер. с англ. М. : Профобразование, 2003. С. 160–307.

26. Доклад Комитета по международным делам Сената США «Курдистан во время правления Саддама Хусейна». *Геноцид в Иракском Курдистане* / ред. и предисл. С. М. Кочои ; пер. с англ. М. : Профобразование, 2003. С. 310–333.

27. Жигалина О. И. Мулла Мустафа Барзани. Исторический портрет. М. : ИВ РАН, 2013. 240 с.

28. Жигалина О. И. Эволюция курдского национального движения в странах Западной Азии. *Государство, общество, международные отношения на мусульманском Востоке (Афганистан, Иран, Пакистан, Турция, этнический Курдистан, соседние мусульманские районы)*. М. : ИВ РАН, Крафт+, 2014. С. 266–280.



29. Иванов С. М. Иракский Курдистан на современном этапе (1991–2011 гг.) : монография. М. : ИМЭМО РАН, 2011. 86 с.
30. Конституция Республики Ирак от 15 октября 2005 г. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=338>
31. Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века : сб. статей / Ин-т востоковедения РАН ; Ин-т Дальнего Востока РАН ; отв. ред. О. И. Жигалина. М. : ИВ РАН, 2006. 341 с.
32. Лазарев М. Мустафа Барзани. Азия и Африка сегодня. 2004. № 6. С. 54–57.
33. Лазарев М. С. Категории курдской истории. *Лазаревские чтения*. Вып. 1. М., 2012. С. 67–95.
34. Магомедханов В. М. Мустафа Барзани. Мехабадская гвардия. URL: <http://istorja.ru/forums/topic/2401-mustafa-barzani-i-mehabadskaya-respublika/>
35. Мирный договор между союзными державами и Турцией, подписанный в Севре 10 августа 1920 г. URL: <http://www.genocide.ru/lib/treaties/14.htm>
36. Мирский Г. И. Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфликты. М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. 163 с.
37. Мосаки Н. З. Курдистан: ресурсы и политика: в 2-х ч. Ч. 1. М. : ИВ РАН, ИБВ, 2005. 352 с.
38. Мустафа Барзани. Историко-биографическая справка. URL: <http://warfiles.ru/show-24537-mustafa-barzani-istoriko-biograficheskaya-spravka.html>
39. Наджат С. Відносини між Іракським Курдистаном та Іраком у другому десятилітті XXI століття: пошук оптимальної моделі співіснування. *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 102–106.
40. Наджат С. Курдський фактор в міжнародних відносинах : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2019. 218 с.
41. Примаков Е. М. Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). М. : ИИК «Российская газета», 2006. 384 с.
42. Сапронова М. А. Иракская конституция в прошлом и настоящем (Из истории конституционного развития Ирака). М. : Институт Ближнего Востока, 2006. 196 с.
43. Сапронова М. А. Проблема Киркука в отношениях федеральных властей Ирака и Иракского Курдистана. *Курдский фактор в региональной геополитике* : материалы «круглого стола» в ИМЭМО

РАН, 11.03.2015 г. / под ред. А. Г. Арбатова. М. : ИМЭМО РАН, 2015. С. 28–38.

44. Смирнова И. А. Курды: судьбы, культура, язык. *Новый Курдистан*. 1999. № 1–2 (18–19). С. 23–29.

45. Смотряев М. Иракский Курдистан: независимость без нефти? URL: <http://www.bbc.com/russian/features-41824000>

46. Степанова Н. В. Проблема курдов в Ираке. *Этносы и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие* / под ред. А. В. Торкунова ; сост. В. Я. Белокреницкий, М. А. Сапронова. М. : МГИМО МИД РФ, 2005. С. 168–220.

47. Судоплатов П. А. Спецоперации. Лубянка и Кремль в 1930–1950 годы. URL: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/SUDOPLA/TOW/specoperacii.txt>

48. Устинов Е. И. Разделяют, желая властвовать. Как западные державы используют этноконфессиональный фактор на Ближнем и Среднем Востоке. *Азия и Африка сегодня*. 2013. № 6. С. 49–52.

49. Ямпольська Л. М. Військові формування пешмерга в Іракському Курдистані (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *International scientific conference “Scholarly disputes in philosophy, sociology, political science, and history amidst globalization and digitalization”*: conference proceedings (December 28–29, 2021. Venice, Italy). Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. P. 46–50. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-181-7-11>

50. Ямпольська Л. М. Іслам і сучасний світ : навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. 190 с.

51. Ямпольська Л. М. Курдська автономія в Ірані: до питання про створення Мехабадської республіки. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського* : матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 21 грудня 2021 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 200–202.

52. Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 147 (№ 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 170–177.

53. Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 122 (7). С. 153–158.

54. Ямпольська Л. М., Абдулкадер Ардалан Латіф. Особистість Мустафи Барзані у партикулярному та інтегральному вимірі курдського національного руху. *Питання сходознавства в Україні* : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (28 березня 2019 р.) / ХНПУ імені Г. С. Сковороди ; ХНУ імені В. Н. Каразіна. Харків, 2019. С. 302–307.

**Information about the author:**

**Yampolska Larysa Mykolayivna,**

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of World History  
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University  
29, Alchevskykh str., Kharkiv, 61002, Ukraine